

i Ukrainy na rzecz Rosji. Co więcej, coraz silniejsza pozycja SND w Królestwie skłaniała działaczy endeckich z tej dzielnicy na czele z Romanem Dmowskim i Zygmuntem Balickim do formułowania postulatów autonomicznych w stosunku jedynie do ziem Kongresówki, z pominięciem aspiracji działaczy endeckich z terenów byłego Wielkiego Księstwa. Zabiegi te przybiorą na intensywności po stłumieniu przez władze carskie rewolucji 1905 r. i staną się przedmiotem swoistego handlu, polegającego na rezygnacji przez SND z postulatów nadania autonomii ziemiom litewsko-białoruskim w zamian za coraz większą niezależność Królestwa. Zrozumiałym zatem był fakt, że taka cyniczna i bezwzględna postawa „Królewaków”, jak wówczas mówiono, była nie do przyjęcia dla narodowych demokratów w byłym Księstwie, szczególnie z guberni wileńskiej, i generalnie wszystkich Polaków zamieszkujących te tereny. Ostatecznie dopiero w 1908 r., wraz z ogłoszeniem pełnych deklaracji programowych SND, popularność narodowej demokracji zaczęła na Kresach wzrastać.

Można się tylko zastanawiać, gdzie tkwiło źródło nieporozumień pomiędzy kierownictwem Narodowej Demokracji w Królestwie a jej litewsko-białoruskimi strukturami, nieporozumień mających często charakter głębokich niekonsekwencji programowych i to w sprawach dla narodowych demokratów fundamentalnych. Zdaniem autora kluczem do zrozumienia tego fenomenu był fakt, że organizacja narodowa na Litwie była w rzeczywistości w pełni autonomiczna, niezależna od władz centralnych Stronnictwa, a jej program był dostosowany do potrzeb miejscowych, determinowanych specyficznymi stosunkami narodowościowymi.

Oczywiście, uwagi powyższe stanowią tylko sygnalizację wielu skomplikowanych zagadnień, które porusza w swym opracowaniu Przemysław Dąbrowski. Recenzowana monografia ukazuje ich spłot w sposób plastyczny i przystępny. Czyta się ją z satysfakcją również dlatego, że przewija się przez jej karty cała galeria znakomitych postaci, działaczy politycznych byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, których wypowiedzi czy też fragmenty ich publikacji w znaczący sposób wzbogacają lekturę. Tym samym narracja zyskała na dynamice, gdyż rozważania swoje autor konstruuje, ukazując struktury i działaczy Narodowej Demokracji na ziemiach litewsko-białoruskich, w działaniu, w próbach rozwiązania konkretnych problemów. Na podkreślenie zasługuje podstawa źródłowa rozprawy, która stanowi jej mocną stronę. Autor dokonał solidnej kwerendy w archiwach czy muzeach tak polskich, jak i litewskich, zaś liczba blisko 500 pozycji bibliograficznych musi imponować.

Reasumując – rozprawa Przemysława Dąbrowskiego zasługuje na wysoką ocenę. Autor nie stroni od kwestii trudnych, szczegółowo ukazując skomplikowany w wielu wymiarach obraz relacji Narodowej Demokracji do zasadniczych problemów narodowościowych czy politycznych w byłym Wielkim Księstwie Litewskim. Recenzowana książka w znaczący sposób uzupełnia istniejącą w literaturze historycznoprawnej lukę, dając dokładny obraz ważnego, a dotychczas nieopracowanego fragmentu dziejów ziem polskich pod zaborami.

MAKSYMILIAN STANULEWICZ (Poznań)

Tadeusz Żeromski, *ZAIKS lat międzywojennych (1918-1939). W świetle wspomnień weteranów stowarzyszenia oraz w świetle ocalałych z pożogi wojennej dokumentów* (pod red. Małgorzaty Semil), Warszawa 2009, 228 ss.

Założony w 1918 r. i istniejący z pewnymi przerwami do dzisiaj ZAIKS to ważna polska organizacja, zajmująca się ochroną i zarządzaniem prawami autorskimi twórców. W latach międzywojennych był określany mianem banku autorskiego, pobierającego dla chronionych przez stowarzyszenie twórców należne im honoraria. Był także instytucją przychodzącą swoim

członkom w razie finansowych tarapatów z materialną pomocą. Przede wszystkim jednak od chwili swojego powstania stał się instytucją walczącą o ochronę materialnych i intelektualnych praw twórców polskich oraz współdziałającą przy opracowywaniu projektów legislacyjnych dotyczących ochrony prawa autorskiego.

Ta ważna i pożyteczna organizacja doczekała się wydawnictwa książkowego poświęconego pewnemu wycinkowi jej istnienia – najstarszym dzieciom, począwszy od momentu narodzenia się idei jej stworzenia, aż po tragiczny rok 1939. Autorem książki jest Tadeusz Żeromski, żyjący w latach 1900-1977 aktor, autor tekstów estradowych, a także tłumacz dramatów i librett operetkowych z języka francuskiego i rosyjskiego. Był jednym z założycieli ZAiKS-u. Spisane przez niego w latach siedemdziesiątych międzywojenne dzieje stowarzyszenia ukazały się ponad 30 lat po śmierci autora, upamiętniając dziewięćdziesięciolecie powstania ZAiKS-u. Redakcją tekstu zajęła się Małgorzata Semil, zachowując jednak zarówno oryginalną treść, jak i formę wypowiedzi autora. Uzupełniła ją jedynie o indeksy, a także ujednoliciła pisownię nazwisk czy rozszyfrowała inicjały, tam gdzie to było możliwe.

Książka Tadeusza Żeromskiego ma charakter głównie wspomnieniowy, choć autor wykorzystał również dostępne, aczkolwiek bardzo skromne materiały źródłowe. Niewiele bowiem dokumentów międzywojennego ZAiKS-u przetrwało do naszych czasów, dzieląc tragiczny los wielu polskich archiwów, bezpowrotnie zniszczonych bądź zaginionych w latach II wojny światowej. W początkowym okresie działalności ZAiKS-u nie gromadzono jeszcze zbyt starannie dokumentów dotyczących jego funkcjonowania, później sytuacja ulegała zmianie – zadbano o właściwe prowadzenie archiwum stowarzyszenia. Gromadzono między innymi: protokoły walnych zgromadzeń, różne komunikaty, informatory, sprawozdania, biuletyny, broszury sprawozdawcze i pamiątkowe oraz niezwykle cenną korespondencję. W dramatycznych okolicznościach, na posiedzeniu Zarządu Głównego ZAiKS-u, które miało miejsce w Warszawie dnia 12 października 1939 r., podjęto uchwałę o spaleniu całego majątku ruchomego oraz niemal wszystkich akt i dokumentów, ocalałych z pożaru, jaki wybuchł w budynku ZAiKS-u w pierwszych tygodniach wojny. Resztki dokumentów stowarzyszenia uległy zniszczeniu w roku 1944 wraz z zagładą, jaka spotkała Warszawę po powstaniu. Z pożogi wojennej uratowały się jedynie pojedyncze dokumenty, zachowane w prywatnych zbiorach, często poza Warszawą. Zebrane w jeden zeszyt określane są przez autora „Czarną księgą”. Pozostały też, wprawdzie niezbyt liczne, dokumenty drukowane. W tej sytuacji odtworzenie dziejów ZAiKS-u było niezwykle trudne. Autor korzystał więc przede wszystkim ze wspomnień osób związanych z działalnością stowarzyszenia w okresie międzywojennym, w tym założycieli, członków i pracowników ZAiKS-u, a także z własnych wspomnień. Jak sam podkreślał – starał się podchodzić do zebranych w ten sposób informacji w sposób krytyczny i ostrożny. Niemniej, z uwagi na niedostatki źródłowe, pewne kwestie pozostały niedopowiedziane lub nie poruszono ich w ogóle.

Dzieje międzywojennego ZAiKS-u zostały przedstawione w 7 rozdziałach, odpowiadających chronologicznie kolejnym okresom funkcjonowania związku i tylko czwarty rozdział ma nieco inny zakres, dotyczy bowiem udziału ZAiKS-u w pracach międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną praw autorskich.

W pierwszym rozdziale autor przedstawił dzieje powołania do życia stowarzyszenia, wiosną 1918 r. Działo ono początkowo nieformalnie, nosząc nazwę Związku Autorów Kabaretowych, rychło jednak (we wrześniu 1919 r.) zmieniło nazwę na Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych (w skrócie ZAiKS). Podejmując trud jego stworzenia i rozwoju, założyciele nie mieli zbyt wielu wzorów do naśladowania, gdyż wcześniej istniała na ziemiach polskich jedna tylko organizacja zrzeszająca polskich twórców – założone w 1909 r. w Warszawie – Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy. Nie skupiało ono jednak twórców bardziej ryzykownych gatunków sztuki, którzy z czasem zaczęli podejmować solidarne działania w obronie własnych praw i interesów. Autor bardzo plastycznie przedstawił sytuację środowiska twórców teatralnych i kabaretowych, w dobie gdy nie funkcjonowało jeszcze pojęcie tantien

autorskich czy autorskich procentów od obrotu lub dochodu, a prawa autora do własnego dzieła były traktowane bardzo swobodnie. W tej części odtworzył on przebieg pierwszych spotkań twórców warszawskich, podczas których podjęto wiążące decyzje o powołaniu nowej organizacji. Tadeusz Żeromski przywrócił na kartach swoich wspomnień nazwiska nieco zapomnianych już autorów międzywojennych, a zarazem założycieli ZAiKS-u, takich jak: Stanisław Ossorya-Brochocki (główny organizator i założyciel), Jerzy Boczkowski, Anda Kitschman, Konrad Tom, Kazimierz Wroczyński, Benedykt Hertz, Artur Tur, Stefan Kiedrzyński oraz tych bardzo znanych, którzy od początku popierali ideę założenia stowarzyszenia, jak Julian Tuwim i Jan Brzechwa.

Rozdział drugi chronologicznie mieści się pomiędzy przystąpieniem Polski do konwencji berneńskiej, co nastąpiło w 1920 r., a wydaniem ustawy o prawie autorskim w roku 1926. Autor przybliży skutki podpisania przez Polskę konwencji berneńskiej, która była traktatem międzynarodowym, powołanym do ochrony praw autorów dzieł literackich i artystycznych, oraz udział ZAiKS-u w pracach nad projektem prawa autorskiego przygotowywanego w Komisji Kodyfikacyjnej. Ponieważ na ten okres istnienia ZAiKS-u przypadło zatwierdzenie jego pierwszego statutu, a tym samym zalegalizowanie działalności, autor poświęcił w nim nieco uwagi statutom związku.

Rozdział trzeci obejmuje najświetniejszy okres w międzywojennych dziejach ZAiKS-u, czyli drugą połowę lat dwudziestych. Przedstawiono w nim dynamiczny rozwój struktur związku, rozszerzanie zakresu jego działalności, a także powiększanie się bazy materialnej. Z tych wspomnień wylania się obraz coraz sprawniej zarządzanego i coraz bardziej niezbędne – z punktu widzenia twórców – stowarzyszenia.

Rozdziały piąty i szósty zostały poświęcone działalności ZAiKS-u w latach trzydziestych XX w. Szczególnie ciekawie przedstawiają się tutaj uwagi dotyczące konfliktu, jaki powstał pomiędzy ZAiKS-em a Polskim Radiem na tle zasad świadczeń na rzecz zrzeszonych w ZAiKS-ie lub przez ZAiKS reprezentowanych autorów i kompozytorów, których utwory były wykorzystywane w programach radiowych. Autor omawia też pewne nowo zaistniałe w stowarzyszeniu kwestie organizacyjne, w tym sprawę oddania w 1935 r. na kilka miesięcy ZAiKS-u pod zarząd komisaryczny. Ostatni, siódmy, rozdział dotyczy działalności ZAiKS-u od momentu wybuchu II wojny światowej aż do zawieszenia jego funkcjonowania w październiku 1939 r.

W tych chronologicznych rozważaniach nad dziejami międzywojennego ZAiKS-u pewien wyłom stanowi jedynie zawartość czwartego rozdziału. Został on w całości poświęcony międzynarodowej działalności ZAiKS-u, przede wszystkim w ramach Międzynarodowej Konfederacji Stowarzyszeń Autorów i Kompozytorów, powołanej do życia w 1926 r. Nie zabrakło tutaj uwag dotyczących zakresu działania i kształtu organizacyjnego tej ważnej organizacji międzynarodowej.

Omawiając dzieje stowarzyszenia, autor przybliżył czytelnikowi wiele kwestii związanych z samym jego funkcjonowaniem, przede wszystkim: panujące w zarządzie stosunki personalne oraz relacje władz ZAiKS-u z jego członkami. Przedstawił też nieco szerzej najciekawsze indywidualności związane z jego działalnością. W miarę możliwości próbował oddać atmosferę i styl pracy panujące w ZAiKS-ie. Poza tym książka zawiera ciekawe uwagi dotyczące życia kulturalnego, zwłaszcza teatralnego i kabaretowego międzywojennej Polski. Przybliża stosunki panujące w teatrach między autorami a dyrektorami scen oraz wskazuje, jaką rolę odgrywał ZAiKS w rozwiązywaniu wynikłych sporów. Wspomnienia o dziejach stowarzyszenia ubarwiają liczne, chętnie przytaczane przez autora, anegdoty.

Książka ma niezwykle staranną oprawę edytorską. Wydano ją w dużym formacie, na kredowym papierze, zamieszczając wiele interesujących zdjęć związanych nie tylko z dziejami ZAiKS-u, ale także z międzywojennym życiem artystycznym. Ciekawym dodatkiem są plany międzywojennej Warszawy z zaznaczeniem ówczesnych teatrów, kin, restauracji czy hoteli.

W aneksie zamieszczono między innymi treść konwencji berneńskiej z 1886 r. oraz ustawy o prawie autorskim z 1926 r. Korzystanie z książki ułatwiają czytelnikowi starannie zestawione indeksy: osobowy, organizacji i urzędów oraz wybranych warszawskich teatrów i lokali rozrywkowych.

Książka Tadeusza Żeromskiego nie jest pełnym obrazem działalności ZAiKS-u w latach międzywojnia. Brak w niej czasem pewnej precyzji i dokładności w budowaniu twierdzeń, miejscami sprawia wrażenie nieco chaotycznej w przytaczaniu faktów i ocen. Na pewno brak jej rzetelnej podstawy źródłowej, ale ta ze względów wcześniej wskazanych była dla autora niedostępna. Jednak jako wspomnienia spisane przez jednego z uczestników wydarzeń jest ciekawym i cennym źródłem naszej wiedzy o początkach ZAiKS-u i czasach, w których podjęto energiczne działania mające na celu zapewnienie twórcom właściwej ochrony prawnej.

MAŁGORZATA MATERNIAK-PAWŁOWSKA (Poznań)

Agata Gumieniak, *Prawo jako integralny element ładu społecznego w nauczaniu Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Naukowe KUL, Lublin 2010, 231 ss.

Prymas kardynał Stefan Wyszyński stanowi jedną z najciekawszych, a jednocześnie ciągle mało poznanych postaci historii Polski ubiegłego wieku. Ten „Książę Kościoła”, najdłużej urzędujący w dziejach prymasa Polski (33 lata!), wybitny kapłan i polityk, do dziś fascynuje kolejne pokolenia badaczy, zarówno historyków jak i prawników czy filozofów. Jednak działalność kardynała Stefana Wyszyńskiego była dotychczas ujmowana głównie w perspektywie bądź to dramatycznych okoliczności, w jakich przyszło mu sprawować posługę kapłańską i biskupią, bądź też w wymiarze teologicznym czy społecznym¹. Nie było natomiast dotychczas w literaturze prawniczej próby gruntownego zanalizowania takich elementów myśli i nauczania Prymasa, jak państwo, prawo czy porządek społeczny.

Wydana nakładem Wydawnictwa Naukowego KUL monografia autorstwa Agaty Gumieniak stanowi próbę ukazania w nauczaniu prymasa Wyszyńskiego wątku dotychczas w opracowaniach pomijanych i tę lukę wypełnia. Opierając się przede wszystkim na tekstach duszpasterskich kierowanych do wiernych, autorka skupia się „na próbie określenia poszczególnych etapów stosowania prawa na drodze prowadzącej do budowania ładu i porządku społecznego... poszukiwanie odpowiedzi na pytanie dotyczące rzeczywistej roli, jaką prawo może i jaką winno wypełniać w kształtowaniu porządku społecznego”².

¹ Wokół postaci prymasa Wyszyńskiego narosła już olbrzymia literatura. Z najważniejszych pozycji wymienić należy: A. Micewski, *Stefan Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2000; E. Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2006; R. Iwan, *Polska ale jaka? Myśl społeczna Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 1993; M.P. Romaniuk, *Życie, twórczość i posługa Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Prymasa Tysiąclecia*, T. 1-3, Warszawa 1994-2000; idem, *Prymas Wyszyński: biografia i wybrane źródła*, Gniezno 2002; idem, *Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Tysiąclecia: przewodnik bibliograficzny 1921-2005*, Radom 2006. Na osobną uwagę zasługuje monumentalny, 13-tomowy cykl pióra Petera Rainy pt. *Kardynał Wyszyński* (Warszawa 1994-2004), który, stanowiąc swoistą hagiografię, jest o tyle cenny, iż Raina jest jedynym historykiem, któremu Wyszyński powierzył część swojego archiwum.

² Ibidem, s. 7-8.